

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ**

ISSN 1857-7229

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
YEARBOOK**

ГОДИНА 2

VOLUME II

**GOCE DELCEV UNIVERSITY – STIP
FACULTY OF LAW**

**ГОДИШЕН ЗБОРНИК
ПРАВЕН ФАКУЛТЕТ
YEARBOOK
FACULTY OF LAW**

За издавачот

Проф. д-р Јован Ананиев

Издавачки совет

Проф. д-р Саша Митрев
Проф. д-р Блажо Боев
Проф. д-р Лилјана Колева Гудева
Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотироски
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Редакциски одбор

Проф. д-р Јован Ананиев
Доц. д-р Љупчо Сотироски
Доц. д-р Борка Тушевска
М-р Ана Никодиновска Крстевска

Главен уредник

Проф. д-р Јован Ананиев

Одговорен уредник

Доц. д-р Љупчо Сотироски

Јазично уредување

Даница Гавриловска-Атанасовска
(македонски јазик)

Техничко уредување

Славе Димитров
Благој Михов

Печати

Печатница „2-ри Август“ - Штип
Тираж - 300 примероци

Редакција и администрација

Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип
Правен факултет
ул. „Крсте Мисирков“ бб
п. фах 201, 2000 Штип
Р. Македонија

Editorial board

Prof. Saša Mitrev, Ph.D
Prof. Blazo Boev, Ph.D.
Prof. Liljana Koleva Gudeva, Ph.D.
Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Editorial staff

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D
Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D
Ass. Prof. Borka Tuševska, Ph. D
Ana Nikodinovska Krstevska, M.A.

Managing editor

Prof. Jovan Ananiev, Ph. D

Editor in chief

Ass. Prof. Ljupčo Sotiroski, Ph. D

Language editor

Danica Gavrilovska-Atanasovska
(Macedonian)

Technical editor

Slave Dimitrov
Blagoj Mihov

Printing

„Vtori Avgust“ - Štip
Printing No 300

Address of the editorial office

Goce Delcev University – Štip
Faculty of law
Krste Misirkov b.b.
PO box 201, 2000 Štip,
R. of Macedonia

СОДРЖИНА

д-р Јован АНАНИЕВ Анализа на демократскиот капацитет на единиците на локалната самоуправа во Република Македонија	5
д-р Марко АНДОНОВ Некои аспекти на застапувањето на акционерите согласно законот за трговски друштва	21
м-р Димитар АПАСИЕВ Ius Naturale подзаборавениот правец во философијата на правото	33
м-р Владимир АРСОВ Големата повелба за народите од 1215 година. Историски развој и нејзиното значење за развојот на уставното право како гранка на правото во Англија и светот	53
д-р Снежана БИЛИЌ-СОТИРОСКА Потребата од промена на компетенциите во развојот на човечките ресурси во постресецкиот период	65
д-р Ненад ГАВРИЛОВИЌ Концептуални постановки на непосредното и посредното застапништво, vis-à-vis откриеното и неоткриеното застапништво	77
м-р Илија ГРУЕВСКИ Технологијата како фактор на економскиот раст низ правците на економската теорија	105
м-р Олга ЃУРКОВА Влијанието на римскиот казненоправен систем врз модерните казнени системи	117
м-р Кристина МИШЕВА Ликвидација на отворени инвестициски фондови	127
д-р Андон МАЈХОШЕВ Правно уредување на плата во меѓународните инструменти и во националното законодавство на Република Македонија	137
м-р Марија РАДЕВСКА Концепт на нематеријална штета – правна регулатива и правни тенденции	147
м-р Ана НИКОДИНОВСКА КРСТЕВСКА Концептот на нормативна моќ на Европската унија	163
д-р Страшко СТОЈАНОВСКИ Основни претпоставки за поставеноста на правниот систем во рамките на доцноосманлиската империја	173
д-р Борка ТУШЕВСКА Мерки на одбрана на акционерските друштва од преземање контрола	189

ОСНОВНИ ПРЕТПОСТАВКИ ЗА ПОСТАВЕНОСТА НА ПРАВНИОТ СИСТЕМ ВО РАМКИТЕ НА ДОЦНООСМАНЛИСКАТА ИМПЕРИЈА¹

Апстракт: Правниот систем во доцната Османлиска Империја вклучува повеќе аспекти на традиционалното османлиско право, правото на конфесионалните заедници и модерното европско право приспособено за користење во рамките на Империјата. Оваа рамка служи како основа за глобална општествена трансформација внатре во Османлиската Империја, но и како предуслов за утилизација на правните норми во рамките на новоформираните нации-држави произлезени од османлискиот контекст. Како резултат на ваквата основа многу аспекти на современото позитивно право на денешните балкански држави може да се поврзат со ваквите рани фази на модернизација. Раните напори за создавање на уставно базиран правен систем во 1876 и 1908 година се покажале како ентузијастички предизвик на тоа време, но во иднина послужиле како основа за трансформација на традиционално монархиски базираните системи кон создавање на модерни, секуларни нации-држави со републикански организирани политички системи.

Клучни зборови: *Османлиска Империја, османлиски правен систем, танзиматски реформи*

BASIC IDEAS FOR THE STRUCTURE OF THE LEGAL SYSTEM IN LATE OTTOMAN EMPIRE

Abstract: The legal system in late Ottoman Empire incorporates more aspects of traditional ottoman law, the law of confessional communities and modern European laws adapted for use in the Empire. This framework services as a base for global social transformation inside the Ottoman Empire, but also and is precondition for utilization of legal norms in the newly formatted nation

¹ Бреилсфорд, во почетокот на XX век османлискиот правен систем го опишува со зборовите: „постои модернизиран правен систем што се обидува да изнајде компромис меѓу Code Napoleon и Коранот“ (Бреилсфорд, 2003: 60).

states produced from the ottoman context. As a result of this base many aspects of modern positive law of today's Balkan states are to be connected to this early stage of modernization. The early efforts of creating constitutional based legal system in 1876 and 1908 prove to be enthusiastic challenge at the time, but prove to be future base of dissemination of traditional monarchy toward modern secular nation- state whit republican based organization of the political systems.

Key words: *Ottoman Empire, ottoman legal system, Tanzimat reforms*

Административно (територијално) уредување во Османлиската Империја

Како бирократска држава најважната карактеристика на Османлиската Империја е постоечката дистанца меѓу центарот и периферијата. Независноста на разновидните органи во рамките на посочената автономија која произлегува од средината создава оригинална структурна организација во рамките на Империјата. Притоа е тешко да се лоцираат посредничките институции помеѓу центарот на државните власти и периферијата на обичните поданици, на начин како што ги дефинира Хегел. Оттука, Османлиската Империја се темели на централна власт составена од лојални поданици кои се однесуваат според утврдените државни норми. Нормите вообичаено се *suī generis* норми, од што релациите помеѓу државата и поширокото општество не се темелат на „општествен договор“ или „конвенција“, туку на принципите на доминација на државата врз општеството.

Османлиската Империја имала мешана политичка структура која се темелела на заедништвото на државата и општеството, особено во нејзините рани периоди на егзистенција. Султанот, кој ја имал неприкосновената моќ, бил „*zillullah-I fil alem*“ (божја сенка на Земјата). Државата била моќен извор кој ги определувал животните приоритети, очекувања и приоритети. Таа била способна да го контролира економскиот живот, при недостатокот на општествени класи со специфични привилегии и отсуството на независни градови формирани врз основа на сопственичкото право, карактеристики кои ги поседувале општествените класи во Западна Европа.

На чело на османлискиот систем стоел апсолутен монарх, а неговиот прв заменик бил Големиот Везир, кој раководел со царскиот совет, т.н. диван кој ги вклучувал останатите везири. Ова тело раководело со најзначајните аспекти на извршната власт. Во советот биле вклучени големиот везир

и највисоките раководители на државата и на улемата. Под контрола на ова тело била бројната администрација, централизирана во Цариград, чија улога во основа се состоела во обезбедување на собирањето на даноците и функционирање на системот. Моралната основа на овој систем најдобро е изразена во „кругот на еднаквоста“² искажан во осум циклично уредени принципи (Јелавич, 1/1999: 48-52).

Најмоќниот посредник за продукција во Империјата била земјата, која била сопственост на султанот. Земјата била распределена во форма на хасови, зиамети и тимари, во замена за исполнување на одредени обврски кон државата. Во раниот период истата во името на државата ја менаџирале т.н. спахии³ (служеле како коњаница во султановата војска). Селаните или *раја* имале право на користење на земјата, но со сложено дефинирано сопственичко право (Поп-Георгиев, 1956: 13-56). Паралелно со слабеењето на османлиската држава, кон крајот на XVIII и првата половина на XIX век, се создаваат предуслови за промена на сопственичките односи и аграрниот систем. Како резултат се создава т.н. чифлик- сајбијски систем, кој се темелел на неприкосновеноста на приватната сопственост врз земјишните посеи, а главната одлика е создавањето на големосопственичките посеи уште попознати како чифлици (Ibidem, 57- 125).

Султанот и административниот слој не формирале класа која ќе зависи од продукцијата, туку која истата ќе ја користи за сопствени цели. Консеквентно, релациите на Султанот со управувачкиот државен механизам биле втемелени на лојалноста и почитувањето на авторитетот на надредениот. Бирократскиот апарат кој имал директни релации со економијата ги диктирал и економските услови на развој. Бирократите како *Kazaasker* (началник на воениот суд)⁴, *Qadi* (судија на исламското право), *Defterdar* (министер за финансии), *Darphane Neziri* (министер на рудниците), *Gumruk Emiri* (управител на царините) и *Divan Beylikisi* (началник на Диванот), влијаеле врз определувањето на економските

² Не може да има кралска власт без војска,
Не може да има војска без богатство,
Рајата го создава богатството,
Султанот ја држи рајата со праведно владеење,
Правдата бара хармонија во светот,
Светот е градина, нејзините сидови се државата,
Потпора на државата е верскиот закон,
Нема поддршка на верскиот закон без кралската власт (Јелавич, 1/1999: 51).

³ Должностите на оваа категорија на население било собирање на даноците од селаните и обезбедување на војска (*sebeli*), особено во услови на војна.

⁴ Во суштина неговите ингеренции биле значително пошироки, при што тој де факто раководел со целиот правосуден систем.

активности. Ваквата состојба на доминација на султанот се одржувала до XVI век, по кој период султанот станал марионета во рацете на моќните административни и воени авторитети. Во рамките на строгата бирократска традиција развивана со институционализацијата на државата, не постоела можност за доминација на одредена група врз центарот на државата. Притоа најмоќната институција, покрај војската, била токму бирократијата (Ibidem). Исто така, значајна институција е т.н. Dragoman или преведувач, кој имал значајни ингеренции во сферата на надворешната политика, а многу често ваквата улога била вршена од христијани или конверти (Vucinich, 1965: 27).

Административно, Империјата била поделена на провинции кои директно биле управувани од престолнината, потоа вазалски територии подложени на плаќање на данок и земји кои уживале посебен статус. На пример, во Европа, Трансилванија и Унгарија биле кралства, Дубровник (Ragusa) република, Влашко и Молдавија принципати, Црна Гора (Karadag) теократски принципат, а Света Гора на Атос била црковна република. Секоја провинција била подложена на плаќање на годишен данок (irsaliye) на Султанот. До 1517 година, Османлиската Империја била поделена на европски и азиски административни и воени региони т.н. беглегебеглуди (beylerbeylik). Во XVI век постојат девет вакви административни области, на чело со гувернери-беглегебегови. Секоја ваква територија била поделена на санџаци или провинции, на чие чело стоел санџакбег, а значајна улога имале и локалните судии или кадии (Ibidem, 27, 29).

Провинциите биле поделени на судски околии, т.н. кадилаци, кои биле единици кои имале ингеренции исклучиво во рамките на судската власт. Најмалите територијално- административни единици биле нахиите. Во рамките на административната управа биле вклучени и началниците на општините (комуни) субашии и војводи, или типично христијанските претставници, како што се кнезовите и коџобашиите, кои заедно со воените официјални претставници сераскер и черибаши биле потчинети на санџакбегот. Најмалите административни ентитети биле градовите (shehir), малите градови (kasaba), општините (belediye), пазарите (bazar) и селата (kariye). Најчесто градовите биле поделени на квартави (mahala), а во ерата на реформите, во 1845 година, големиот везир Решид Паша организирајќи ја локалната администрација во провинциите и областите ги промовирал институциите како Советот - Меџлис (Mejlis)⁵, гувернер – Валија (Vali),

⁵ На пример во составот на Солунскиот вилает, во Управниот совет учествувале 6 лица по службена должност (валијата, наибог, мувтијата, грчкиот митрополит, мухасибот и мудирот на вакавскиот имот), потоа тројца муслимани и тројца не муслимани (двајца христијани и еден Евреин), како претставници на верските групи. Советите исто така имале и платен секретар од муслиманска вероисповест. Ова значи дека практично Меџлисот вообичаено броел од 8 до 11 членови (Поповски, 2009: 218, 219).

кои раководеле со територијалните единици наречени вилаети,⁶ кои пак биле поделени на помали области - санџаци (Ibidem). Според Законот за организирање на провинциите, секој санџак (liva) имал во својот состав повеќе кази, како судски единици. Сепак најмалата административна единица и понатаму останува нахијата. На ниво на вилаетот постоел совет *Idare Meclisi* (Идаре Меџлиси), кој имал значителни управни функции. Покрај овој орган постоел и општ вилаетски совет *Vilayet umumi meclisi* (Вилает умуми меџлиси), кој имал општи управни надлежности и извесни политички овластувања во сферата на законодавната иницијатива пред централната власт. Во градските општини постоеле совети кои се викале *Belediye meclisi* (Беледије меџлиси), а во селата *Intiyar meclisi* (Ихтијар меџлиси) или Совет на старците (Поповски, 2009: 219). Пасивното и активното избирачко право било достапно за секој машки член на заедницата кој имал над 18 години, но во пракса се избирале на угледните луѓе кои уживале авторитет во рамките на заедницата. Изборот на советот на санџакот бил посложен процес, кој се состоел од избор на членови од пониските единици, но и именување од страна на повисоката, со што се градел систем на контрола и рамнотежа (Hammer, 1979: 163, 364).

И покрај реформите, колективните претставнички тела имале советодавна улога, а фактичката власт и повисоките овластувања останале концентрирани во рацете на управителот на единицата. Во оваа смисла хиерархиската подреденост од вилаетот до селата ги опфаќала валијата, мутесарифот, кајмакамот, мудирот, беледије реисот и мухтирот. Според Поповски незначителното симболичко учество на христијаните во рамките на повисоките административни инстанци, создале ситуација на апсолутна доминација на муслиманскиот конфесионален елемент, што било карактеристика и за судовите, каде најчесто доминирал редовниот судија (Поповски, 2009: 219, 220).

Според османлиската идеологија, општеството во Империјата било организирана според теоретски јасно воспоставена разлика меѓу владејачката елита, која има милитаристички призив и зависното население или раја, која е задолжена за плаќање на даноците. Владејачката елита, означена со термините “askeri” или „Османлии“ - *rag excellence* е во спротивност со обичниот клер и населението. Оттука на елитата се гледало како на заштитник на исламот, чувар на „класичната цивилизација“ и „великата традиција“ под закрила на исламските кодекси

⁶ Првите експериментални вилаети се наоѓале во рамките на Дунавските провинции (*Vilayet-I Tuna*). До 1865 година биле организирани четири вилаети, кои во 1867 биле дополнети со Едрене, Триполи и Дамаск. До 1871 г. во ваквиот тип на административна организација се вклучени и Солун, Бурса, Измир, Трабзон, вклучително и Крит. До 1876 година поголемиот дел од Империјата е опфатен со ваквата административна организација (Hammer, 1973: 364).

и султанот. Но, на ваквото ортодоксно гледиште импутирано од Западот се спротивставува Зурхер (Zurcher), кој се обидува преку да претстави нов поглед на Империјата како сет на вредности, поврзани со кохезивната сила на османлиските власти, која гради врски и успешно ги вметнува различностите, без разлика на нивното јазично или конфесионално потекло. Според ваквите погледи врските меѓу обичното население и елитите биле одржувани преку посредничките елементи на црковниот клер, бектешките редови, но и трговскиот и подоцна банкарскиот слој, кои не биле членови на категоријата *askeri* (Zurcher, 1998: 13-17).⁷

Османлиската идеологија ја истакнува ексклузивноста на врската меѓу владетелот и неговите поданици, при што првиот е носител на апсолутната моќ, а сукцеквентно на ова вторите се апсолутно потчинети. Но она што е значајно да се истакне е дека традиционалната османлиска власт сè до XIX век, оневозможувала развој на каков и да е компетитивен центар, како што е на пример аристократијата. Споредено со денешните, модерни нации - држави османлиската централна власт до претходно споменатиот период се разликува, главно, во однос на три карактеристики:

- Таа е квантитативно многу помала, а поради отсуството на дел од класичните институции, како што се: масовниот образовен систем, здравствен систем, развиена пазарна економија и сл. Ова не значи дека населението плаќа помали даноци за нејзиното одржување, пред сè поради распространетоста низ провинциите и на локално ниво, како и поради карактерот на воената организација;
- Второ, поради малиот административен апарат, централната власт не стапува, или ретко стапува, во директни релации со поданиците, туку истото најчесто се врши преку претставници избрани од различните структури на поданиците, како што се: парохиските свештеници или имамите, кај верските колективитети, големите мајстори кај гилдите, конзулите во името на странските граѓани, или шеиците во името на племињата. Ова се објаснува со фактот дека во предмодерните општества поединецот бил помалку индивидуалец, најчесто во поголем степен потчинет на колективитетите и групите на кои припаѓал;
- Не постои развиен концепт на еднаквост пред законите. Во рамките на модерната нација-држава последното се сведува на ниво на идеал, а не на реалност, но во рамките на Османлиската Империја не било дури ниту идеал. Пред законот различно биле третирани жителите на градовите, во однос на истите во руралните места; номадите различно од оние кои живееле постојано на едно место; жените од мажите; и

⁷ Околу проблемите на пристапот во проучувањето на османлиското наследство и релациите помеѓу владејачките елити и обичното население види (Neumann, 2002: 57-78) и (Matschke, 2002: 2002: 79-114).

она што се чини најзначајно, христијаните и Евреите имале поинаков третман во однос на муслиманите (Ibidem).

Правниот систем во доцната Османлиска Империја

Проучувањето на правниот систем во рамките на Доцноосманлиската ера опфаќа повеќе аспекти кои ги инкорпорираат реформите во рамките на Империјата и трансформацијата на целокупниот општествен контекст од класичниот империјален модел кон иницијацијата за создавање на модерна нација (нации) држава. Во основата на структурната поставеност на османлиското право во најголемиот дел од периодот на егзистирање на Османлиската Империја стоел султанот. Една од основните должности на султанот била да го чува верскиот и цивилниот закон. Со оглед на тоа дека социјалната правда и рамнотежа претставувале теориска основа на османлискиот систем, законите и нивното спроведување биле од примарно значење. Во сила биле два основни законски акти. Прв според значењето бил шеријатот, или верскиот закон на исламот, втемелен врз верските ракописи. Се сметало дека во Коранот, кој претставувал основен извор, се забележани зборовите на Господ. Верниците биле убедени дека тој содржи сè она што еден поединец треба да го знае за сопствениот живот и оние што управуваат со него.⁸ Шеријатот можел да се применува само за муслиманите.⁹ За да се дополни овој верски закон, што не можел да ги

⁸ Концептот на политичкиот систем на Исламот се базира на три фундаментални принципи: Таухид (монотеизам, еден Господ), Рисалад (пророштво, позиција на Мухамед) и Халифет (намесништво, репрезентација на Господ на земјата). Оттука, исламската религија содржи два карактеристични принципи: 1- воспоставува баланс меѓу духовното и материјалното; помеѓу телото и душата; 2- исламот е универзална религија и според неа сите верници се браќа и се еднакви, без разлика на класата, расата или јазикот (Демири, Бејтула, 2008). Некои аспекти на исламот како политичка парадигма. Скопје: Докторска дисертација, Институт за социолошко и политичко-правни истражувања, 4).

⁹ Главната правна карактеристика на димите во раната исламска држава бил посебниот данок кој им бил наметнат. Во османлиската држава *арачот* (земјишна такса подоцна преиначена во *џизие*, а потоа во XIX век во *бедел* –и *аскери* или плаќање во замена за воена служба) бил плаќан очигледно само од една третина од населението во димите. Многу христијански групи како што се дервенциите, доганциите, војници, кои вршеле низа услуги, биле изземени од данокот како што биле и нивните муслимански противници. Сепак, христијаните по градовите како што се Котел, Грабово, Калофер и Клисуре во Бугарија биле изземени од данок поради услугите (безбедност, одржување на патиштата и мостовите, лов со јастреби) кои ги нуделе на државата. Други градови кои се занимавале со обработка на метал, како што се Кратово, Самоков и Тешеве имале посебен даночен статус (интересно е да се напомене дека од почеток овие градови играле важна улога во трансформацијата на милетот и развојот на народна култура во XVIII и XIX век). Немуслиманските жени, децата, немоќните мажи, остарените и робовите, како и членовите на видните фамилии во служба на владата биле исто така изземени од данокот. Последователно, многу е тешко да се тврди дека фактот да се биде немуслиман би значело автоматски дека една индивидуа има дими статус. Повеќе би било точно да се тврди дека административната улога на индивидуата кој го одредува неговиот даночен статус, би го одредила и неговиот социјален статус и во отоманското општество и во неговиот милет (Karpat, 1982: 152).

опфати сите детали на менливиот политички живот на државата, султанот можел по своја волја да формулира закони или кануни. Во практика тие биле формулирани од неговите помошници, а потоа одобрувани од султанот. Потоа биле објавувани во вид на царски декрети, односно фермани. По своето стапување на власт, секој султан бил обврзан да ги потврди чекорите кои ги презел неговиот претходник (Јелавич, 1/1999: 47).

Хиерархиската организираност на судската власт вклучувала двајца судии или кади аскери (*kadı asker*),¹⁰ на кои биле потчинети кадиите од повисок ранг (великите мули - *Molla*) кои биле распоредени во поголемите градови. Следниот хиерархиски ранг им припаѓал на кадиите, а во најмалите окрузи биле обичните судии со нивните помошници (наиб - *naib*). Секој санџак бил поделен на судски окрузи или кадилаци, на чие чело стоел кадијата - судија. Секој судија бил класифициран во рамките на неколку степени, а во европскиот дел на Империјата постоеле девет вакви нивоа. Судиите биле назначувани од османлиските власти, а замениците на нивни предлог ги потврдувал кади аскерот. Освен класичните судиски задолженија, тие имале ингеренции во делот на супервизија на административните власти, но исто така и во однос на земјишната и даночната политика на локално ниво. Во пракса, на претходно споменатите судии асистенција им давале муфтиите, кои во основа требало да бидат одговорни за религиските прашања (Vucinich, 1965: 38-40).

Во класичниот период, односно периодот пред спроведување на реформите во Империјата во XIX век, исламскиот закон доминирал во правниот систем на Османлиската Империја. Споменатото дотолку се однесува на приватното право, кое во главно ги вклучува начелата на четирите основни извори: Коранот (*Koran*), Суна (*Sunna*) (предвидувања на Мухамед), Ихма (*icma*) (ставови на муслиманските учени) и Кијас (*kiyas*) (аналогии). Османлиските султани во принцип не се мешале во пресудите донесени од кадиите (судии) во сферата на приватното право, освен во случаите кога истите биле неправедни, при што султанот се јавува како заштитник на шеријатот. Поради ова исламското право преовладува во османлиската општествена пракса во полето на личното право, стварното право, семејството, наследството, облигациите и трговското право. Но она што мора да се истакне е дека немуслиманите не подлежат на ова право и биле субјекти на полето на приватното право на правилата на нивните религиозни заедници (Bozkurt, 2007: 115, 116).

Во полето на јавното право постои сосема поинаков развој во нормативниот пристап. Исламскиот закон има изразено индивидуалистичка

¹⁰ Вклучувале еден судија за Анадолија и еден за Румелија.

природа, а во Коранот постојат само мал број на правила од областа на јавното право. Поради ова во различни земји правилата на исламското право различно се усвоени или имплементирани. Муслиманските монарси кои заедно со муслиманите владееле со поданици со различна религиска определба и потекло усвоиле промени во однос на јавното право од чисто политичко прагматични причини во името на „интересот на државата“, т.е. (Империјата) и развиле нови типови на институции. Биле промулгирани закони базирани на обичајното право и традициите на земјите кои биле освоени и се во име на јавниот интерес било обезбедено истите да не се во спротивност на шеријатот. Консеквентно, правилата на јавното право, особено во областите на оданочувањето и земјишното менаџирање биле приспособени во однос на секоја исламска држава, па и во рамките на Османлиската Империја (Ibidem, 116, 120).

Со цел да се пополни правниот вакуум во областа на јавното право, османлиските султани создавале локални *sui generis* договори, со кои државата, која имала силна централна администрација, законодавството го претставува во форма на израз на волјата на султанот кој го делегира сиот авторитет во форма на правила и норми од областа на јавното право (декрети, едикти и сл.). Притоа се внимавало легислативната моќ на султаните да не оди во насока на кршење на религиозните норми на шеријатот. Законот наметнат од авторитетот на султанот се нарекувал *Orfi hukuk* или неписан закон. Додека наметнувале нови правила кои биле темелени на апсолутната моќ, султаните применувале различни стратегии во однос на различните провинции, притоа издавајќи фермани кои обезбедувале зачувување на локалните традиции и правни принципи. Оттука османлиското јавно право содржело правила произлезени од локалните традиции и култури, кои егзистирале паралелно со принципите елаборирани како легислативна моќ на султанот. Понатаму, Османлиската Империја одела по стапките на византиската, балканската и монголската традиција, кои заедно со турските и исламските институции ја создавале генералната слика за политичкиот систем на уредување (Ibidem).

Во рамките на научните кругови се води дискусија околу карактерот на османлискиот правен систем. Природата на правниот систем е определена со шеријатското право и обичајното право и т.н. *Kanuni*, но се чини тешко е да се определи кој од овие два сегменти има доминирачка позиција. И додека постои мислење дека кануните претходат на шеријатот и во голема мера доминираат во рамките на правниот систем, постојат мислења кои тврдат дека особено во рамките на казненото право доминира шеријатското право (OSUN, Alam, 1261,1262).

По периодот на XIX век, во ерата на танзиматот биле направени извесни измени во принципите на пристап кај правниот систем во

Империјата, при што биле имплементирани закони усвоени под влијание на Западот, со значајни измени во исламското право. Понатаму, накратко ќе се осврнеме на неколку од поважните правни гранки во периодот на Доцноосманлиската Империја.

- **Конституционото (Уставно) право**

Уставот е основен правен документ, кој ја регулира фундаменталната структура на државата и релациите на институциите во таа држава.

Првиот Устав во Османлиската Империја (Kanun-u Esasi) е прокламиран од султанот Абдулхамид II во 1876 година.¹¹ Овој Устав бил усвоен во времето на претседавањето на Митхад Паша под влијание на белгиски и пруски конституциони извори. Според овој Устав, суверенитетот е одржуван од османлиската династија, а за изборот на султан важи правилото на примогенитура. Членот 113 од истиот Устав не вклучувал гаранции за индивидуалните слободи и права, а султанот стоел на чело на законодавната и извршната власт.

Законодавната моќ била проширена и во однос на Османлискиот парламент кој вклучувал Претставнички дом (Meclis-i Mebusan), Дом на првенците (Meclis-i Ayan) и ексклузивната моќ била проширена на султанот и Советот на министри. Султанот имал моќ да ја надгледува работата на извршната и законодавната власт.

Судската моќ била проширена на религиозните и регуларните судови кои биле формирани во согласност со новите закони. Со цел да се обезбеди спроведување на правдата во однос на високите официјални лица бил воспоставен Врховен суд.

Во рамките на деветнаесетте поглавја и 119 членови на Уставот биле гарантирани фундаменталните права на слобода на изразување, собирање и здружување на граѓаните. Даноците се однесувале подеднакво на сите граѓани, а образовниот систем бил ставен под државна супервизија и заштита.

Краткорочното опстојување на овој Устав (од 23 декември 1876 г. до 14 февруари 1877 г.) оневозможила истиот да заземе поголема улога во општествениот живот, а наредниот Устав бил усвоен дури 1908 г.

¹¹ Уставот бил донесен под директна интервенција на надворешниот фактор виден во лицето на големите сили и истиот имал краток век на постоење, без да има некакво позначајно влијание; види (Hammer, 1979: 453-457; Matuz, 1992: 143- 146).

Следејќи ја прокламацијата на Вториот парламентарен уставен систем во 1908 година, моќта на султанот била значително ограничена за сметка на Парламентот. Но, и овој систем исто така не опстојал подолг период, задржувајќи се до прогласувањето на Турската Република во 1923 година (Bozkurt, 2007: 120,121).

- **Кривичното право**

Во периодот пред спроведувањето на реформите биле направени извесни отстапки во однос на воспоставувањето на кривично-правните норми и во однос на не вклучување на исламското право. Првиот Кривичен закон датира од 3 мај 1840 година во ерата на воспоставување на масовни реформи во рамките на османлискиот правен систем, при што претходно усвоените закони кои произлегувале од одлуките на султанот и врховниот муслимански клер (Ulema) и се однесувале на подаништвото, биле заменети со Кривичен законик кој ги вклучувал сите граѓани.

Принципот на „казна за сите оние кои направиле криминално дело, без разлика на нивниот статус, обсири, поврзаност, пријателство или ранг“ е изразен преку констатацијата дека *„сите се еднакви, тргнувајќи од големиот везир, па сè до овчарите во планините“*. Казните, заедно со кануните и обичајното право се систематизирани во рамките на овој законик. Но сите кривични дела кои барале примена во праксата се уште не биле опфатени во целост. Спроведувањето на истоветни санкции за секое кривично дело предизвикало проблеми во практичната имплементација. Кривичните дела за кои била предвидена смртната казна биле внесени во законикот, но при спроведувањето било потребно одобрување од султанот.

Во 1851 год., нов Кривичен закон бил означен како „Kanun-u Cedid“, а најважниот новитет бил во воведувањето на концептот на јавен процес на судење во рамките на османлискиот правен систем. Според овој принцип, во државата е оневозможено спроведувањето на „талионското право“, а државата се јавува како извршител на санкцијата. Во законот прекршоците се поделени во три групи: 1) Злосторства сторени против безбедноста на животот и личноста на граѓаните; 2) Злосторства против честа и достоинството на граѓаните; и 3) Злосторства против имотот на граѓаните. Во 1855 година е пропишан Закон во функција на борбата против корупцијата. Во 1858 година новиот Кривичен законик, базиран на Францускиот кривичен закон од 1810 година, е дополнет со извесни обичајни правни норми во деловите каде што истото било потребно (Ibidem, 121, 122).

- **Закони за судската процедура и судската организација**

Во 1879 година бил преведен и промовиран Францускиот закон за судската процедура од 1808 година. Овој закон се спроведувал во кривичните судови и јавните процеси на османлиската судска организација. Во меѓувреме шеријатските судови биле реорганизирани, а за „кадиите“ - судии биле отворени специјални курсеви.¹² Со промовирањето на Законот за организација на судовите во 1879 година, биле предвидени организацијата на судовите, јавните судења, статусот на судиите, службеници за спроведување на казните и паричните казни. Исто така адвокатурата почнала да го зазема своето место како правна институција.

Во периодот на реформите Кривичниот суд (Meclis-i Tahkikat-истражен судски орган) бил воспоставен во Истанбул. Вакви судови во краток временски период биле отворени и во рамките на провинциите. Претседателот на судот истовремено бил и провинциски гувернер, а членовите на истиот биле селектирани од гувернерот. Санкцијата била спроведувана веднаш по пресудата, а во однос на смртната казна постоела можност за второстепен процес на жалба до Жалбениот суд, што сепак во праксата било видоизменето со обраќање кон Судски трибунал (Divan-i Ahram-i Adliye) кој во праксата бил чисто административна институција. Сепак ваквите санкции можеле да бидат спроведени само со одобрување од султанот.

Како дополнение на кривичните судови, биле воспоставени и трговски судови, надлежни за трговските спорови. Номинативно, ваквите судови биле под надлежност на Министерството за трговија, а членовите на судовите биле избирани од страна на гилдите и претставници на трговците. Во 1848 година повторно под истото министерство биле воспоставени трговски судови со 14 членови. Половината од овие членови биле граѓани на Османлиската Империја, а другата половина претставници на странските трговци. Проширувањето на надлежноста на судовите во државата во однос на странците, како конзуларните судови, кои оперирале врз основа на дадени капитулации, претставувале ограничување за државната моќ. Во сличен контекст биле воспоставувани и граѓански судови за решавање на спорови во областите на приватното право во однос на немуслиманските османлиски граѓани (Ibidem, 122,123).

Сублимирајќи ја судската организација во доцноосманлискиот период, Поповски зборува за нееднаквиот третман на немуслиманите

¹² Т.н. Ханафи (Hanafi) судски школи ја обезбедувале обуката на идните кадии (OSUN, Alam, 1261).

и муслиманите, што произлегувало од муслиманската доминација, а конкретната дискриминација може да се забележи преку:

- Фактот што најчесто редовните судии биле муслимани, а христијаните симболично биле претставени во рамките на редовите на судиите поротници;
- И покрај реформите во пракса постоела нееднаквост, а изјавите на муслиманите секогаш имале поголема правна сила;
- Не се земале предвид обвинувањата на немуслиманите во однос на муслиманите, па ниту документираните тврдења (Поповски, 2009: 220).

Ваквите односи во судството биле типични за Шеријатскиот суд (Mahkeme-i Seri'i), но исто така постоеле во рамките на Граѓанскиот оддел (Hukuk Dayresi) и Кривичниот оддел (Ceza Dayresi), било да се однесувале на пониските (Bidayet Dayresi), па сè до највисокиот суд (Temyiz-i Hukuk, односно Дава Меџлиси (Ibidem).

Поради ова христијаните често преферирале споровите да ги решаваат во рамките на црковната автономија на општините. Особено во раните периоди на егзистирање на Империјата значајни биле судските ингеренции кои ги уживале христијанските поданици, а подоцна и граѓани во рамките на нивните конфесионални заедници. Црквата имала јурисдикција над голем број на прашања, вклучувајќи и прашањата во врска со бракот и семејството и особено над трговските случаи на спорови во кои биле вклучени исклучиво христијани.¹³ Иако кривичните случаи, како што се убиства и кражби, теоретски биле под контрола на муслиманскиот правосуден систем, православните совети често пати ги решавале ваквите случаи, доколку во истите не бил вмешан муслиман. Во спроведувањето на правдата црквата ги засновала своите одлуки на Канонското право, Византиското статутарно право, локалните обичаи и врз основа на црковните ракописи и традицијата. Црковните совети можеле да донесат пресуди, како што се: казна затвор, парична казна и егзил, како и лишување од светите обичаи и екскомуникација. Дел од овие казни мерки се задржале сè до крајот на Империјата. Христијанското население претпочитало да побара засолниште во овие судови, каде им се судело на рамноправна основа, а нивното сведочење имало поголемо значење (Јелавич, 1/1999: 59, 60).

¹³ Широката јурисдикција во граѓанските и црковните работи која ѝ се наметнала на православната црква преку милетскиот систем е добро и прецизно изнесена во жалбата на бискупот Теофинос од Кампанија во неговиот Номикон од 1788 г.: „во деновите на христијанската империја... свештениците раководеле само со свештенството и црковните работи, и не се мешале во граѓанските проблеми... Сега, сепак, ... провинцијалните свештеници преземаат световни парници и судења, поврзани со наследство, долгови и од речиси кој било аспект на христијанскиот граѓански суд“ (Klog, 1982: 34,35).

Во 1861 година биле воспоставени трговски судови кои биле составени од претседавач, двајца постојани членови и двајца непостојани, а била утврдена и второстепена истанца во Истанбул. Во 1871 година овие судови од јурисдикцијата на Министерството за трговија се префрлени во Министерството за правда. Во 1864 година биле воспоставени и трговски провинциски судови кои се однесувале и на муслиманите и на не муслиманите, а биле нарекувани регуларни (Nizamiye) судови, со кои претседавал верскиот судија (Кадија).

Во 1868 година, Судскиот трибунал (Divan-i Ahkam-i Adliye) почнал да функционира како повисок суд во однос на регуларните судови. Овој суд како членови вклучувал и муслимани и немуслимани. Во 1868 година регуларните судови биле реструктурирани во супобласти и суподдели. Последните имале функција на жалбени судови во однос на пониските судови.

Во 1869 година во Истанбул се воспоставени првите училишта за обучување на идните судии, кое во 1890 година било проширено во рамките на Училиштето за науки (Dar ul Funun). Но, и покрај сите напори и реформи и понатаму продолжуваат да функционираат различни видови на судови (шерифатски, судови на заедниците и конзуларни судови), што оневозможува унификација на османлискиот правен систем (Bozkurt, 2007:123-125).

- **Административно право**

Кога се зборува за административното право треба да се спомене т.н. Висок правен трибунал (Meclis-i Valay-i Ahkami Asliyye) воспоставен за време на владеењето на султанот Мехмед Втори. Во 1854 година задачата за создавање на закони е префрлена на Комитетот за високиот трибунал за реформи. Во 1861 година е воспоставен и трет суд, т.н. Суд за судски случаи (Meclis-i Ahkam-i Adliyye), кој бил поделен во три оддели: првиот надлежен за спроведување на административните работи, вториот со задача за подготвување на закони и правилници и третиот, за имплементација на административниот закон. Во 1868 година, оваа институција е реорганизирана во Висок трибунал на правдата, Жалбен суд и Државен суд (Ibidem, 125).

- **Земјишно право**

Османлиските земјишни поседи во т.н. Тимароспахиски систем, долго време биле основа на административната, воената и економската структура на земјата. Јавната, државна мириска земја била користена

за распределба во рамките на тимарите и зиаметите. Во ерата на административните реформи во рамките на Империјата, Тимаро-спахискиот систем бил заменет со Чифлик-сајбискиот. Во 1858 година со т.н. Земјишен декрет (Рамазански закон) и де факто била утилизирана новата состојба, а законскиот вакуум во однос на земјишниот закон бил пополнет. Законот содржи 132 члена, со кои земјата е поделена во пет категории: приватна сопственост, државна земја, подарена земја, земја под надлежност на законот (напуштена земја) и земја која не ја користи никој за некаква специфична цел (*ibidem*, 125, 126).¹⁴

Литература:

- Boskurt, G. 2007. Review of the Ottoman Legal System. See <http://osun.org>
- Брејлсфорд, Х. Н. 2003. *Македонија*. Скопје: Култура.
- Vicinich, Wayne, S. 1965. *The Ottoman Empire, Its Record and Legacy*. Princeton, New Jersey, Toronto, London, Melbourne: D. Van Nostrand Company, Inc.
- Демири, Бејтула. 2008. *Некои аспекти на исламот како политичка парадигма*, докторска дисертација. Скопје: Институт за социолошко и политичко-правни истражувања.
- Zurcher Erik, J. 1998. *Turkey, A Modern History*. Taurus and Co Ltd.
- Јелавич, Б. 1999: *Историја на Балканот, том први*. Скопје: НИК Лист.
- Karpat, K. H. 1982. „Millet and Nationality: The roots of the Incongruity of Nation and State in the Post- Ottoman era“. In Braude B. & Lewis B. (ed.), *Christians and Jews in Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. NY: Homes & Meier.
- Klog, R. 1982. „The Greek Millet in Ottoman Empire“. In Braude B. & Lewis B. (ed.), *Christians and Jews in Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*. NY: Homes & Meier.
- Matuz, J. 1992. *Osmansko carstvo*. Zagreb: Skolska Knjiga. OSUN, Alam, Lubna, A. „Keaping the State Out: The Separation od Law and State in Clasical Islamic Law“. See <http://osun.org>
- Matschke, Klaus-Petar. 2002. „Research Problems concerning the Transitions to Turkokratia: The Bysantinist Standpoints“. In Faroqhi S. and Halil Inarclie (ed.). *The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, Vol. 25. Leiden, Boston, Koln: Brill.
- Neumann, Ch. 2002. „Bad Timmes and Better Self: Definitions of Identity and Strategies For Development of Late Ottoman Historiography, 1850-1900“. In Faroqhi S. and Halil Inarclie (ed.). *The Ottoman Empire and its Heritage, Politics, Society and Economy*, Vol. 25. Leiden, Boston, Koln: Brill.

¹⁴ Види, Видови земјишна сопственост во Македонија според Земјоделскиот закон од 1858 год. (Лапе (ур.), 1976: 110-113).

Поповски, В. 2009. „Танзиматските реформи и статусот на македонскиот народ во Турската Империја во втората половина на XIX и во почетокот на XX век“. Во *Годишен зборник на Правниот факултет*, Година 1, Volume I. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип, Правен Факултет.

Hammer, Joseph von. 1979. *Historija turskog Osmanskog carstva*, 3. Zagreb: Ognjen Prica.